

Збірка оповідань Анатолія Гая «Чорна рота» (Біла Церква, «Буква», 18.03.1995 р., 64 стор., художники Л.М. Маадир-Оол, О.В. Милейко, тираж 1000 прим.) вийшла до 50-річчя Перемоги над гітлерівським фашизмом. Вона складається з 7-ми оповідань, де головними героями є підлітки, на чий майже дитячі плечі лягає тягар недитячих жорстоких випробувань, а інколи й вибору між життям і смертю.

Автор книги не знав війни, названої Великою Вітчизняною. Але на ній залишилися його близькі й далекі родичі, його односельці, – бійці чорних рот. Чудом уціливши, пройшла через гітлерівські концтабори його мати. Зовсім підлітком на тій війні одержав свою першу державну нагороду батько письменника, а у того війна забрала батька, осиротивши його та чотирьох менших братів і сестричку, відібрала здоров'я, молодим поклала в домовину.

Письменнику ж довелося побачити іншу – афганську війну, де також воювали і гинули з обох боків майже діти.

Тому, звертаючись до військової тематики, автор кожним рядком закликає: Люди, знищійть війну!

За збірку оповідань «Чорна рота» А. Гай був удостоєний Білоцерківської літературно-мистецької премії ім. І.С. Нечуя-Левицького 1995 року.

Увазі читачів пропонується заголовне оповідання збірки.

ЧОРНА РОТА

(оповідання)

Після кількох діб виття, гуркоту, тріскотняви, коли їм у погребі здавалося, що нагорі настав кінець світу, на село упала тиша.

– Господи, невже все скінчилося? – пошепки чи то спитала, чи ствердила мати, і Андрійко у темряві відчув, як її рука з його голови попливла десь угору.

«Перехрестилася», – здогадався хлопець і, хоча темрява стояла густою смолою, подивився у той куток, де з трьома сестричками сидів батько. Але там було тихо. Видно, дівчатка або зачалися після пережитих страхів, або ж спали, і батько не хотів їх тривожити навіть словом.

У погребі смерділо затхлою сирістю, жабами, цигарковим димом і відром, в яке доводилося ходити їм усім, поки нагорі гуготів бій.

Крім змученої сім'ї, трьох порожніх діжок та залишків домашнього скарбу у вигляді кількох ковдр, подушок, ряднин і кухонного посуду, а також драбини, що вела до невидимого виходу у закритий лядою білий світ, в погребі не було нічого. Гітлерівці вимели все до останньої картоплинки, і коли б ще з осені батьки по ночах не зробили просто на городі ям-схованок з городиною, то давно б пухли з голоду.

– Мам, давайте я вилізу подивлюся, що там, – тихенько попрохав Андрійко, але з темряви долетів неголосний, проте категоричний батьків наказ:

– Сиди! Ич, не терпиться йому.

Андрійко зітхнув, притиснувся до теплого маминого боку і невдовзі задрімав.

Стрепенувся від глухих голосів нагорі. Ляда скрипнула, відкриваючи вузьку смугу світла, і в неї просунулась цівка гвинтівки.

– Хто в погребі? – залунав незнайомий голос, і Андрій, та, мабуть, не лише він один, мало не закричав од радості: мова була російська!

– Соколики дорогі, свої тут, свої! – першою здобулася на слово мати. – Уже й лік дням згубили, скільки сидимо у цій норі.

– А, ну тоді вилазьте, якщо свої, – уже зовсім іншим голосом обізвалися згори. Рушнична цівка зникла, світла смуга враз стала квадратом, а на його тлі вигулькнули три голови у солдатських шапках.

Андрійко, уже не зважаючи на батькову заборону, підхопився і кинувся до драбини. Проте від кількодобової нерухомості руки й ноги стали ніби ватяні, тож не вискочив, як хотілось, а виповз на божий світ і, підсліпувато мружачись, озирнувся навколо.

Ні їхнього кутка, ні взагалі села не було. Подекуди ще гойдалися вогняні язички кострищ на місці догоряючих будівель, і скрізь, куди не кинь оком, чорніли, мов увіткнуті в ранкове небо вказівні персти, комини печей, ламані лінії траншей, потрощена бойова техніка.

На місці хати баби Килини стирчав закіптюжений фюзеляж літака з чорно-білим хрестом на боці, а одне обгоріле крило з двигуном лежало аж у них посеред городу.

Великий садок, що його насадили перед самісінькою війною, нагадував посічені стовбури лопухів, коли, бувало, з хлопцями грали «у Чапаєва» і з дерев'яними шаблями налітали на «біляків» у вигляді лапятих лопухових хащів.

Не було і їхнього обійстя. На місці хати й повітки темніли чорні плями уже скованої морозцем талої від

вогню землі, а посеред них ледь диміли купи горілого дерева і облизаної вогнем глини. Лише невеличкий хлів, де колись тримали корівчину й свиней, чудом уцілів трохи оддалік.

– Тату, а де наша хата? – сонним голосом поцікавилася середульша сестричка Оля.

Батько опустив її на сніг і повільно дістав кисета з самосадам. Хтось із бійців, розуміючи душевний стан чоловіка, подав шмат газети на закрутку. І лише після того, як разом з ним припалили червоноармійці, з димом видихнув:

– Нема, Олю, хати. Німець з'їв.

– Хи-хи, – пирснула сестричка, але старша, Оксана, смикнула її за рукав пальтечка:

– Цить, дурненька. Не смійся, бо німець прийде і тебе встрілить!

– Не прийде, – заперечив їй один із солдатів і аж зашкварчав цигаркою. – Ми його, гада, гнатимемо аж до Берліна, щоб там і здох.

– Да, тугувато прийдеться, – після деякої мовчанки обізався найстаріший з червоноармійців, звертаючись до батька. – Щось успіли сховати?

– Трохи картоплі прикопали од німців і те, що з нами в погребі...

– Негусто. А хата добра була?

– Перед самісінькою війною поставив. Сад посадив, дітей ось народили цілу купу, а пожить і не встигли. Гітлеряки нас у повітку виселили, бо хата видна була, на все село. А це вже й повітки нема...

– Нічого, після війни побудуємо ще кращі, – підбадьорив веснянкуватий молодий боєць з двома червоними смужками на погонах. Відчувалося, що серед співрозмовників він був командиром. Вусатий вислухав його з повагою, але як тільки той закінчив, знову звернувся до батька:

– Зима, вважай, на дві третини позаду. Підремонтуйте он хлів, чимось утеплите та й дотягнете до весни. Головне – живі, а там якось буде.

– Кінчаємо перекур, – наказав веснянкуватий і перший кинув недопалка на почорнілий від кіптяви й попелу сніг. – Пройдемося до кінця села, і назад. Старшой наказав не баритись.

Він поправив на плечі ремінь ще не баченої Андрієм зброї з рядами дірочок на трубі і прикріпленою до неї круглою коробкою, потім кивнув батькові.

– Ну, хазяїне, бувай. Обживайся, тільки не барись, бо вряд чи дадуть тобі багато часу. Тиждень-другий – і мобілізують.

Червоноармійці повернулися уже йти, і тут Андрійко, пересиливши сром'язливість, гукнув:

– Дядю!

Ті разом повернули голови і здивовано подивилися на хлопця.

Відступати було нікуди, і Андрій, червоніючи, показав пальцем на незнайому штуку.

– Дядю, а що це за труба така у вас?

– От горе, воно тобі треба? – плеснула в долоні мати, але веснянкуватий з посмішкою жестом заспокоїв її і, знявши з плеча зброю, кивнув хлопцю:

– Тебе як звати?

– Андрійком.

– Так от, Андрію, це автомат, зветься пепеша. А як він працює, те не один фашист на собі звідав. Дай Бог, щоб, поки ти виростеш, такі штуки тільки у музеях zostалися.

Червоноармійці пішли, а батько, досмаливши самокрутку, скрушно зітхнув:

– Давай, жінко, братися до роботи, бо їхній начальник правду сказав: довго мені господарювати не дадуть. Доки під рушницю поставлять, треба якесь житло обладнати.

Весь наступний день мати різала на замерзлому ставку очерет і в'язала у снопи, а вони з батьком тягали їх, обставляючи підправлений хлів. Ще день батько клав таку-сяку піч з димарем, збивав замість ліжок саморобні лежаки, носив з недалекого лісу в'язки сухих дров, щоб надовго вистачило. Андрій весь час крутився поруч, стараючись хоч у чомусь допомогти. Хоча та підмога була незначною, батько звертався до нього, мов до дорослого, і від цього у Андрія приємно лоскотало у грудях: вони з батьком господарі!

Проте ця радість одразу тьмяніла, коли батько раптом залишав роботу і стурбовано прислухався то до стихаючого, то до гучніючого безперервного грому в напрямку Корсуня. Там теж робила свою страшну роботу війна.

На третій день визволення батька викликали у сільраду. Посильний дід Карпо до того занікувався, що добитися від нього чогось зрозумілішого було годі. Хоча що там уточнювати? Андрій не маленький, одразу здогадався: батька забирають на війну.

Мати почала голосити, але батько не сердито, проте рішуче обірвав її.

– Облиш, Уляно, дітей поперелякуєш. Що всім, те й мені.

– Та ти ж хворий, тебе ж і на службу не брали. Щитай, одна тіко легеня і є. Та й дітей четверо...

– Час, мати, такий, що, видно, й з одною легенею згодюсь. А діти... Дітей якось виростиш... Та й чого це ми на плакси завели? – спробував перейти на жартівливий тон.

– Сухоти ж, бач, не взяли, відпустили, то чого має Гітлеряка взяти? Ми, Берестенки, міцного кореня. Правда ж, Андрію?

Той охоче кивнув, але мати лише похитала головою й гірко мовила:

– Ой, Гнате, не до жартів. Бодай наші вороги так жартували, як оце ми з тобою.

Потім уже як господиня роззирнулася по новій оселі й підвела на чоловіка сумні очі.

– Що ж тобі збирати? Все згоріло...

Батько потер шорстку щоку і ледь усміхнувся.

– А що солдату треба? Він людина казенна, все потрібне йому держава дасть. Ти ні про що не турбуйся. У сільраді щось скажуть, тоді й думатимемо.

Андрій хотів піти з батьком, але той не дозволив.

– Не залишай матір одну. Ти ж тепер у сім'ї найстарший чоловік.

Андрій похнюпився. Бути найстаршим чоловіком у сім'ї, звісно, приємно, але піти з батьком до сільради куди приємніше. Однак він залишився і, хоч добряче змерз, гуляв у дворі, виглядаючи вздовж вулиці. Ледь зсутулену батькову постать загледів здалека і підстрибом кинувся назустріч. Проте, не добігаючи кількох кроків, зупинився. Батько йшов, мов чорна хмара. Хлопець дочекався його й побрів поруч. Мовчки увійшли на подвір'я, мовчки зайшли у хату.

Мати теж одразу відчула батьків настрій, бо як стояла з неочищеною картоплиною в руці, так і сіла на саморобний ліжчик.

Хвилину-другу мовчали, і навіть дівчатка приносили, облишивши саморобних ляльок.

– Отак, жінко, маєш чоловіка зрадника і фашистського прихвосня, – нарешті порушив гнітючу мовчанку батько. – Приходжу до сільради, а там за столом Панько Лаврук і ще двоє військових. Один з польового военкомату, а другий із якогось смерчу¹ (¹ Тут неправильно вимовлена назва радянської військової контррозвідки часів війни «Смерш» («Смерть шпигунам»)).

– Леле, а що ж воно таке? – злякано витріщилася мати. – Смерч – це ж такий страшний вихор! Ще малою була, як у нашому селі смерчем дві хати розвалило і корову підняло над пасовиськом, а потім кинуло об землю...

– Тут страшніше, – похитав головою батько. – Мужики коло сільради між собою перешіптувалися, що кого той смерч за столом на замітку візьме, тому клямка. Зникає чоловік – як і не було.

– Господи! – перелякано прикрила рукою рота мати.

– Що ж він од тебе хотів?

– Та не він, – уточнив батько. – В основному Панько Лаврук розпинав. Поки ми з хліва хату робили, виявляється, у селі мітинг був. Панька представили як героя, залишеного для організації підпілля. А я то добре знаю, що він всю війну у вдовілісничихи пересидів, навіть до власної сім'ї жодного разу не навідався, – боявся, щоб хтось із сусідів не побачив та гітлерівцям не доніс. Ото й уся його підпільна боротьба була. Це мені брат лісничихи, з котрим ще до війни разом від сухот лікувалися, розповів. Тільки його вже немає – два місяці тому помер. А Панько тепер старий документ з райкому партії, влітку сорок першого виданий про те, що він залишений для підпільної роботи, новій владі пред'явив – і герой. Кажали чоловіки, уже бронь одержав, буде у тилу відбудовою командувать...

– Та Бог з ним, з Паньком, – перебила мати. – На тебе чого він уївся?

– Ну як же? – криво всміхнувся батько. – Він, бач, страждав, життям своїм ризикував за радянську владу, а ми тим часом на гітлерівців працювали, хлібом і м'ясом фашистів годували. Значить, ми зрадники і фашистські прихвосні.

– Людоньки, та що ж це виходить? То німецький староста геть списав тебе нагаєм, що погано на Гітлера працював, то тепер Лаврук у вороги радянської влади записує... Ти б повернувся до них спиною та показав, що з тобою, чахоточним, справжні гітлерівські прихвосні зробили!

Батько на те лише рукою махнув.

– Ет, Уляно, не було перед ким виправдовуватися. Вони нас, хто під окупацією був, і за людей не вважають. Кожен з тих, хто за столом сидів, своє сказав, а вийшло, що одне: поки народ воював з фашистами, ми їх, фашистів, значить, підтримували, і тепер маємо свою вину перед народом спокутувати.

Він помовчав і ледь чутно видихнув:

– Ніби ми – не народ...

– То це не ти один?

– Кажу ж, що все село, всі мужики, котрі під окупацією побували.

Мамині очі зовсім оскліли від жаху.

– Боженьку ж мій, невже усіх, як у колективізацію

– до Сибіру?

– Навіщо Сибір? Сибір далеко, а фронт поруч. Кажуть, будуть із нас якусь чорну роту формувати. Завтра всім наказано до сільради зібратися з харчами на три доби.

– З-зав-тра? – побілілими губами ледь прошепотіла мати.

Батько нічого не відповів і опустив важку голову.

Андрійко з подивом помітив, що у густому чорному батьковім чубі засріблились сиві волосинки. Здається, ще вчора їх не було. Чи були, але він не помічав?

Лютневий вітер рвав поли фуфайок, пальт і кожухів, стьобав кінцями жіночих хусток, лопотів червоною тканиною прапора на ганку. Під ним стояли голова сільради Лаврук і кілька військових. Праворуч від них нечіткою шеренгою застигло півтори сотні чоловіків – од сивоголових дядьків до безвусих юнаків, а ліворуч топтався густий натовп дідів, жінок різного віку, дівчат і дітей.

– Односельці! – червоніючи від натуги, почав вигукувати Лаврук. – Настав час спокутувати свою провину перед радянською владою і героїчною Червоною Армією, кров'ю змити ту ганьбу, що ви, здорові чоловіки, працювали на міць гітлерівської армії в той час, як червоні бійці й командири, ми, підпільники і партизани, не шкодували життя заради звільнення нашої землі...

– Ага, особливо ти у лісничихи під спідницею! – раптом вихопився з натовпу, що зліва, тонкий жіночий голос.

Лаврук аж захлинувся, а за мить, оговтавшись, заверещав не своїм голосом:

– Це ж яка фашистська підстилка зводить наклеп на чесного партійця-підпільника?

Відповіддю була тиша.

Проте Лаврук уже зів'яв, зрозумівши, що його найбільша таємниця відома людям, а значить, правда рано чи пізно впливе. Тому більше нічого не став говорити, а передав слово представнику польового військкомату. Той сказав кілька загальних фраз про те, що під керівництвом товариша Сталіна гітлерівський фашизм буде розгромлений, про єдність фронту й тилу і насамкінець, підвищивши голос мало не до крику, закінчив:

– Є запитання? – І сам собі відповів: – Запитань немає. На прощання дається п'ятнадцять хвилин. Розійдись!

Шеренга й натовп, мов дві темні хвилі, ринули назустріч одна одній і змішалися в єдиний вир людських рук, очей, слів і сліз.

Батько по черзі перецілував доньок, починаючи з найменшенької, потім пригорнув матір.

– Куди ж вас поправлять? – звела на батька заплакані очі.

– Чув балачки, що вроді на Смілу, а далі – на Корсунь...

– У самісіньке пекло! – схлипнула мати, на що батько лише легенько погладив її тремтячу голову.

– Тримайся, Уляно. Що людям, те й мені...

Батько ще раз пригорнув дружину, потім ступив до Андрія і обома руками узяв за плечі.

– Ну, синку, прощай. Будь козаком. Допомагай матері, бережи і вчи уму-розуму сестричок. Може так статися, що залишитесь самі, то моєї вини в тому не буде. Це війна проклята. Тримайся добрих людей, а лихих стережись. І сам будь людиною. Домовились?

Андрій, ковтаючи сльози, кивнув і міцно притиснувся до чорної батькової фуфайки.

«Чорна рота! – раптом спалахнув здогад. – Їх прямо так, у домашніх фуфайках кинуть у бій...».

Він обімлів від свого здогаду і підвів перелякані очі на батька.

– Татку, вас що, так прямо зразу й пошлють воювати?

Батько суворо подивився синові у вічі і, нахилившись, зашепотів на вухо:

– Бачу, ти про дещо здогадався, але мовчи. Просто запам'ятай усе це і колись, якщо прийде такий час, розкажеш іншим про нашу чорну роту. А скільки їх, таких рот, по всій Україні ще буде... Це, сину, давно задумане. То розкуркулювали нас, то голодом морили, то в енкаведе розстрілювали. Тепер ось у чорних ротах ненавчених, неозброєних виб'ють. Цвіт народу козацького вибивають, щоб зник, щоб і сліду від нього не зосталось.

Але ми...

Він помовчав, потім ледь притис худеньке синове тільце до себе.

– ...Ви повинні залишитись. Вижити! Воскреснути!

Він перевів подих і все так же пошепки закінчив:

– Живи, синку! Я люблю тебе.

– Становись! – залунало над майданом, і батько, поправивши лямку зшитой матер'ю торби, востаннє махнув їм рукою.

Чорна рота вишикувалась по троє в ряд, зазвучала хтозна як уціліла гармошка, і під знайому ще з липня сорок першого «Вставай, страна огромная» колона рушила.

Андрійко в гурті сільської дітвори біг за новобранцями аж до Розкопаної могили. Батько час від часу позирав на нього і підбадьорливо всміхався, проте хлопчина відчував, що той уже не тут.

На Розкопаній могилі діти зупинились, а колона посунула далі по чорніючій серед лютневих снігів дорозі.

Андрій дивився їй навздогін і раптом загадав: якщо татко оглянеться, то залишиться живий.

Колона віддалялась і віддалялась, але батько не озирався.

«Ну таточку, ну ріднесенький, озирнись!» – блавав, розмазуючи по щоках сльози, Андрій, і коли новобранці ген-ген далеко повертали за лісосмугою, йому раптом здалося, що батько обернувся.

– Він житиме, житиме! – радісно крикнув Андрійко і, не зважаючи на здивовані погляди ровесників, ще раз, уже тихіше, повторив: – Ось побачите, він повернеться. Обов'язково повернеться!

* * *

Зі ста п'ятдесяти семи бійців чорної роти з війни в село не прийшов жоден.